Joan Roís de Corella: il miglior fabbro

LOLA BADIA
Universitat de Girona

1. La retòrica d'escola i el plor

La primera vegada que em va escaure de llegir un text de Joan Roís de Corella, ja fa més de vint-i-cinc anys, jo era una estudiant de tercer curs de filologia hispànica de l'Autònoma amb una formació literària accidentalment classicitzant. Des d'aquella primera vegada fins avui no he sabut retenir les llàgrimes quan llegeixo *El plany dolorós de la reina Hècuba*, malgrat que en l'entremig n'hagi preparat una edicioneta crítica per a l'homenatge a Joan Fuster. L'impuls a l'esmentada secreció, ho tinc bastant ben apamat, té una relació de causa-efecte amb l'ús de determinades figures retòriques, combinades amb una certa elaboració sintàctica i el cultiu d'un cert ritme al servei de temes sentimentals o morals, de fort impacte emotiu.

El *Plany dolorós* era per a mi la primera mostra de prosa artística en la meva llengua que responia espontàniament, a distància de segles i malgrat la grafia arcaica de l'edició de Miquel i Planas, al model de la més alta exigència literària de la tradició occidental. Molt aviat vaig aprendre a les classes de Martí de Riquer qui era de veritat aquell Arnaut Daniel que Dante anomena *"il miglior fabbro del parlar materno"* al *Purgatorio* (XXVI, 117). Atès quin era el meu, de parlar matern, vaig pensar de seguida que era Corella qui mereixia un títol així. Amb els anys he anat descobrint fins a quin punt es tracta d'una transposició justa, que avui reivindico.

En primer lloc, pel caràcter altament poètic de la seva prosa. Com explica ell mateix al pròleg del seu *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, les reconstruccions de temes clàssics que ofereix pertanyen, de fet, al mateix gènere de ficció que la poesia llatina d'Ovidi, Virgili, Estaci o Sèneca, d'on deriven; com és sabut el *Plany dolorós de la reina Hècuba*, per a Corella és "vulgar poesia".

> Corella proporcionava als seus admirats coetanis uns relats mitològics fascinants, no únicament traduïts al català amb un estil enlluernador, sinó passats pel sedàs de la moral

En segon lloc, perquè Corella va ser sentit com un mestre pels seus coetanis. D'ençà de l'esclat d'estudis sobre el *Tirant* arran del cinquè centenari de la primera edició de l'obra el 1490, s'ha fet pública la seducció que van exercir a mitjan XV els experiments de retòrica clàssica moralitzada del jove Joan Roís de Corella. La collita de manlleus corellians dins la novel·la de Martorell és esponerosa de cap a cap de l'obra, i el gust retòric del nostre autor dicta la llei de la tria estilística del novel·lista. Escriptors catalans com Ramon Llull, Bernat Metge o Francesc Eiximenis, i forasters, però traduïts al català, com Boccaccio, Guido delle Colonne, Sèneca o Ovidi són utilitzats com a materials de construcció per Martorell, que treballava amb la mateixa tècnica que els compiladors dels seus dies: calia omplir amb textos a l'abast un esquema narratiu o expositiu, també manllevat, però adaptat als propòsits ideològics del nou "ordenador".

Giovanni Boccaccio va crear la gran prosa italiana d'art i una nova narrativa de ficció sentimental a partir d'aquest procediment. Corella va ser un bon deixeble de Boccaccio. Aquesta és una de les primeres coses que vaig aprendre a la Universitat Autònoma sobre Corella. Cal dir que vaig tenir la sort d'ensopegar-hi precisament les persones que als anys setanta van prologar les dues antologies més difoses del nostre autor, la de Tres i Quatre i la de la MOLC: Jordi Carbonell i Francisco Rico.

2. Restaurar uns textos, rehabilitar una figura

El contacte amb els bons mestres, doncs, va evitar que em perdés pels camins de la bibliografia crítica produïda als temps d'Antoni Rubió i Lluch, un pare fundador de la filologia catalana incapaç d'entendre la literatura de Corella per raons d'època que ara no fan al cas. La malfiança de Rubió i Lluch davant de Corella es completa amb la circumspecció del seu fill, Jordi Rubió i Balaguer. Carles Riba un dia va elogiar un poema marià de Corella, però una flor no fa estiu. La marginació de Corella dels grans valors literaris nostrats era un fet; fins i tot Martí de Riquer, quan oferia una esplèndida síntesi de la personalitat i l'obra de l'escriptor a la seva *Història de la literatura* d'Ariel el 1964, sentia que l'havia de justificar d'una pintoresca acusació de mal gust que enlletgia la seva imatge.

Els penúltims malentesos a propòsit de Corella els va protagonitzar Joan Coromines, un altre pare de la filologia catalana sord davant del nostre autor, que va posar en dubte que la descripció de la mort de Carmesina, calcada sobre la d'Hero, l'amiga de l'ovidià Leandre, fos un manlleu que, com havia dit Riquer, Martorell feia a Corella. Segons la lògica apriorística aplicada, com que Martorell, degudament podat d'excessos, és un geni, i Corella, un insignificant femer de retòrica, el segon havia d'haver copiat el primer. Resulta que, com va explicar Riquer amb tota mena de detalls, al passatge de la mort de Carmesina, Tirant, degudament embalsamat, apareix absurdament mullat d'aigua de mar, a causa d'una adaptació incompleta de l'original, on Hero plora sobre el cos de Leandre, que s'acaba d'ofegar.

Ara un professor de matemàtiques de València, notòriament obstinat, proclama, entre d'altres canvis d'autoria capriciosos, que Corella va escriure el *Tirant*. No sempre qui xerra pels colzes, publica llibres fraudulents i menysprea l'opinió dels entesos té més coses a comunicar que qui tot just xiuxiueja. Sense fer gaire enrenou, per exemple, Annamaria Annicchiarico, de la Universitat de Roma III, ha escrit algunes coses importants sobre les variants textuals dels manuscrits de Corella i els manlleus del *Tirant*. I és que en aquest moment, a banda d'obres de divulgació, Corella necessita una renovada cura filològica i de recerca arxivística, que asseguri la fixació del text de les seves obres i la redacció d'una biografia al més precisa possible.

Martorell va morir entre el gener i l'abril de 1465 i el *Tirant* es va començar a escriure el 2 de gener de 1460: l'èxit de la "vulgar poesia" ha de precedir aquestes dates o, com a molt, ha de ser coetani de la segona.

D'ençà del treball de Jaume Chiner a *Caplletra* 15 (1993), sabem que la data de naixença és el 28 de setembre de 1435. Quan Martorell es deixa influir per Corella, el primer (nascut entre 1405 i 1411) té prop de cinquanta anys i el segon només 25: un militar lletraferit, format en la tradició literària romànica (*roman* cavalleresc, lírica), tenia una preparació retòrica i una competència en qüestions de "reverenda letradura" absolutament inferior a la d'un estudiant de teologia, coneixedor del llatí, que havia freqüentat els grans models antics en la llengua sàvia. Corella proporcionava als seus admirats coetanis uns relats mitològics fascinants, no únicament traduïts al català amb un estil enlluernador, sinó passats pel sedàs de la moral: com aquell qui diu una síntesi impecable d'Eiximenis i de Sèneca.

Una altra cosa que ens ensenyen els documents publicats per Jaume Chiner a *Caplletra* és que probablement el nostre Corella no era el primogènit de la seva família, sinó el germà segon. Si es confirmés aquesta sospita, ja no caldria especular sobre els motius de l'acusada actitud anticavalleresca de Corella. Detestar la violència militar i lloar la mansuetud femenina són actituds que escauen a l'home de religió que li va tocar de ser segons la consuetud: fins fa ben pocs anys els fills segons de les famílies nobles i benestants solien obrir-se camí a l'empara de l'Església. La producció amorosa de Corella, d'altra banda, situada als anys de joventut, i contrapesada per una àmplia dedicació a les vides de sants i a les traduccions artístiques d'obres de devoció, és perfectament explicable en el context de la vida religiosa del seu temps, farcit de notícies sobre activitats galants del clergat, petit, mitjà i alt.

3. JERONI PAU: UN ALTRE POETA MORT EL 1497

Sabem, doncs, que Corella va morir als 62 anys i que va ser un escriptor precoç: als 25 ja era famós, com alguns anys abans ho havia estat aquell elegant músic i poeta, company d'armes d'Ausiàs March, el cavaller valencià Jordi de Sant Jordi, que va desaparèixer abans d'arribar a aquesta edat. Encara hauria estat més espectacularment precoç Jeroni Pau si efectivament hagués nascut el 1458, com diuen algunes fonts. Jeroni Pau va morir el 22 de març de 1497 i l'única raó per no celebrar també el seu centenari deu ser comercial: escrivia en llatí obres erudites i poesia humanística, que ningú no gosaria proposar avui al gran públic. Almenys fóra bonic que enguany convingués reimprimir l'edició crítica i anotada de les seves obres, preparada per Mariàngela Vilalloga (Curial, 1986).

El 1475 Jeroni Pau ja havia deixat la seva ciutat natal i, des de Roma, mantenia correspondència erudita amb Pere Miquel Carbonell i altres lletraferits del país. Sota la protecció dels Borja, Jeroni Pau obté diversos càrrecs a la cúria vaticana relacionats amb la redacció de la correspondència i la burocràcia. La seva contribució a aquesta mena de tasques l'acredita com un professional de la retòrica i la jurisprudència del més alt nivell. La història i la geografia ocupen els ocis erudits de Jeroni Pau, autor, per exemple, de la primera monografia moderna sobre els orígens del nom de Barcelona.

Hi ha un poema de Jeroni Pau, escrit en dístics elegíacs, que porta per títol *Triumphus de cupidine elegia* ('Elegia del triomf sobre l'amor'): amb estilemes manllevats a Ovidi, Horaci i Virgili, Pau celebra veure's lliure del jou de la passió d'amor i es congratula del retorn de la llibertat perduda: "*Libertas iam prima redit, cecidere catenae / mentis et est victus protinus hostis Amor*" ('Ja torna la primera llibertat, han caigut les cadenes de l'esperit i de nou ha estat vençut l'Amor enemic'). Els mots llatins dels grans mestres li donen ales per arrapar-se a la Gràcia, que li permet de dir adéu a Cupidó, "l'infant cruel", i "a la multitud captiva dels seus". "Adéu també a les llàgrimes, als sospirs, als planys i als consirs, a la sospita i al temor continu i a la falsa credulitat, als perills malsans, a les morts, a l'angoixa d'esperit i a les gelosies que oculten altres coses, i a l'enorme despesa de temps i de béns i de fama i a la nit insomne, a l'abatiment, a l'amarguesa." Jeroni Pau es proclama invulnerable davant de l'amor, entre atres coses perquè "si a mi em sedueix el vici no alleugerit per cap virtut, és fàcil dissoldre el jou, el que és difícil és reprimir les flames d'una dona que a més de la seva bellesa sigui digna també d'ésser honrada". La intel·ligència d'Helena va contribuir tant com la seva bellesa a la caiguda de Troia.

A un lector de Corella per força li ha de cridar l'atenció aquest optimisme antieròtic de Pau. En efecte, totes les faules mitològiques del "*miglior fabbro*" català i tots els seus textos relacionats amb Caldesa, l'estimada caiguda, insisteixen en la fatalitat insuperable de la passió que s'adhereix a l'ànima com un mal lleig i que condueix els enamorats a la mort abans que no puguin deseixir-se'n. Hero i Leandre, per exemple, la parella que Martorell va prendre com a model per a descriure la mort de Tirant i Carmesina, són víctimes cruels del desbordament de la passió, devorats per l'ardor del desig. Com és sabut, el xicot havia de passar nedant l'Hellespont cada vespre per poder jeure amb la seva estimada. Si se n'hagués pogut estar la nit de la tempesta! Prou que hi va pensar, però l'amor és precisament això, un impuls més fort que la vida i la mort:

"I, estant de peus en la banyada arena,
dreçant los ulls a la llum que, encesa en la torre
d'Hero, lo seu cor encenia, tornà altra vegada
llançar lo cos a la mar fonda, dient ab veu per
amor esforçada:

"- lo foc que veig encès alt en la torre,
crema dins mi la por de la mar fonda;
o pendré port en la illa de cestos,
o beuré prest de la mort lo trist càlzer;
i ab vostres mans donant-me sepultura,
vós, per qui muir, tancar-me heu dins la tomba,
llavant lo cos, de llàgremes ab l'aigua.
no us espanteu besar ma boca freda.

"O escura ceguedat d'aquells qui desordenadament amen! E ab quin ànimo, ab quina sol·licitud e diligència treballen ensems l'ànima ab la vida perdre! O animosa por d'aquells qui, recelant, temen los perills de viciós morir e viure, e, ab invencible e discret ànimo, per lo regne del cel la vida abandonen!"

La por animosa (valenta) dels qui deixen l'amor humà pel diví, que inspira el poema exultant de Pau, exclou el fangar de la passió irracional que encadena, en canvi, els homes i les dones del món que ens envolta. Davant de la presència obsessiva del desfermament eròtic, Corella va adoptar una actitud tràgica i didàctica: mostrar amb la millor eloqüència les ferides obertes i purulentes de la tria aberrant dels enamorats; descriure els camins de l'esgarriament moral d'una ment que, per estar a prop de l'estimada, s'arrisca a presentar-se-li cadàver.

Corella tampoc no hauria admès aquella insinuació de Pau a propòsit del caràcter innocu dels amors amb dones belles que no cal honrar: és una coneguda recepta ovidiana dels *Remedia amoris*, davant de la qual la pedagogia moral corelliana es gira en contra. Totes les dones són Helena de Troia, bella i intel·ligent alhora, inclosa la Caldesa de la traïció. Per això caiem en la passió irremeiablement: el rapte de la dona fatal fa que els alts murs de la ciutadella siguin abatuts, i que Hècuba, reina sobre totes miserable, plori la mort dels fills, filles i néts. Per exemple la jove Polixena, degollada sobre la tomba d'Aquil·les, que n'havia estat enamorat:

"O espantable cavaller Aquil·les, que vivint mates mos fills, e mort a mes filles! Si per a tu havia io parit, fosses estat madrina [llevadora], perquè, ans que als bressols arribassen, en les tues cruels mans mos fills lleixassen llur tendra vida, o, matant en lo primer part la dolorosa mare, ab menys treball fóra acabada la tua gran crueltat!"

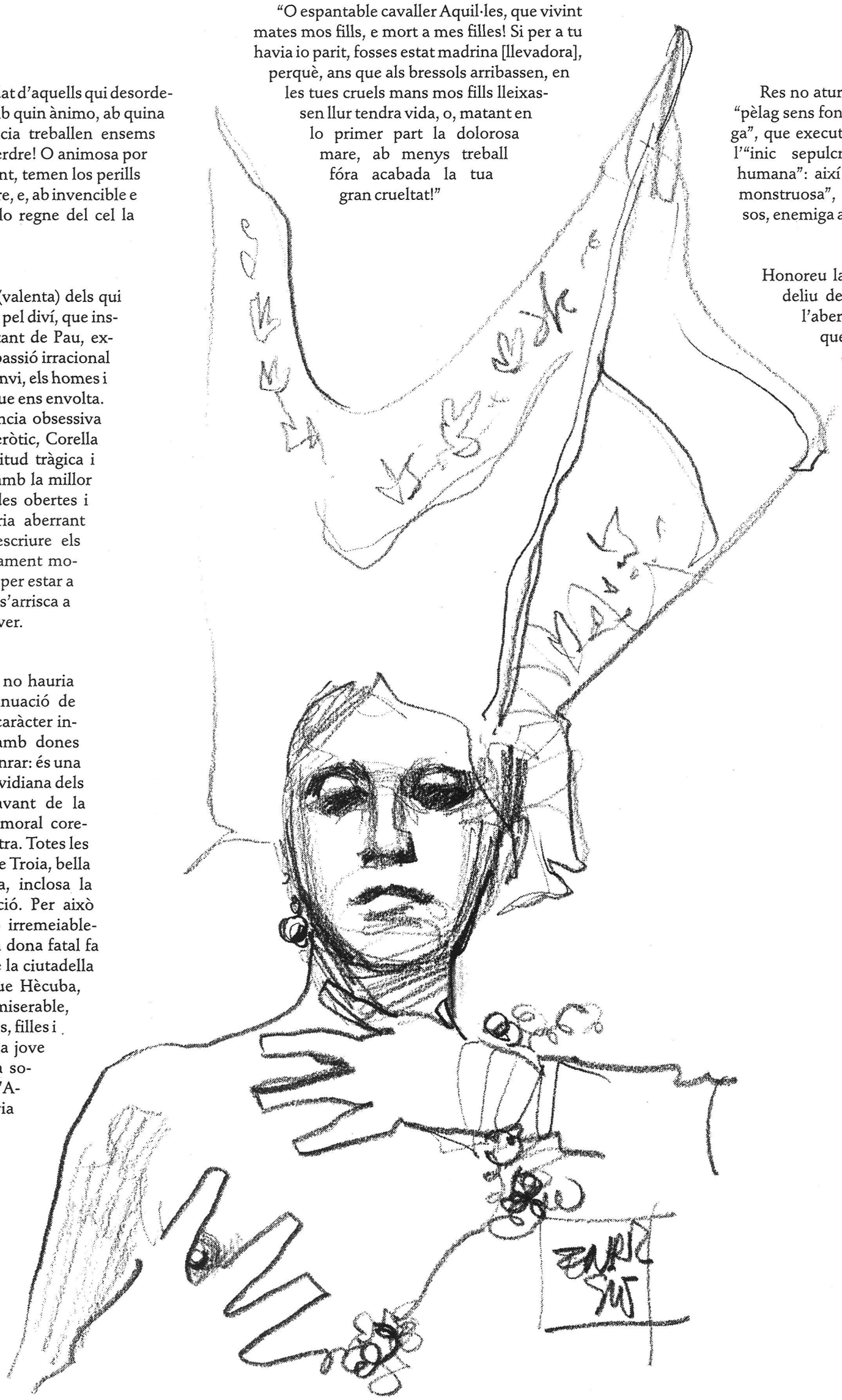

Res no aturarà la mà de Pirros, "pèlag sens fons, on crueltat navega", que executa la donzella sobre l'"inic sepulcre, sedejant sang humana": així ho vol la "fortuna monstruosa", "deessa d'animosos, enemiga als flacs".

Honoreu la retòrica, lectors, i deliu de les vostres ments l'aberrant noció estreta que el català va ser creat un dia que Déu només parlava pla.